

ИСТИФОДАБАРИИ РАВҒАНҲОИ ЭФИРӢ ДАР СОҲАИ ТИБ**Назарова С.З.** - омӯзгорикалони ДД*Калимаҳои калидӣ: равғанҳои эфирӣ, таркиби химиявӣ, растаниҳои шахддиханда, инкишофёбӣ, лимон, истифодабарӣ.*

Равғанҳои эфирӣ моддаҳои моеъи зудбухоршаванда буда, таркибашон вобастагӣ дорад аз растаниҳое, ки аз он равғанҳои эфирӣ гирифта мешавад, мураккаб мебошад. Манбаи асосии компонентҳои равғанҳои эфирӣ терпенҳои буда, онро дар таркиби тухм, пӯст, мева ва узв, баргҳои алоҳидаи растаниҳои бӯи махсус дошта гирифта мешавад, ки дар соҳаҳои гуногун: соҳаи тиб, атриёт, саноати хурокворӣ ва ғайра ба таври васеъ истифода бурда мешавад [1,2,3].

Таҳқиқоти хосиятҳои физико-химиявии онҳо имконият медиҳад, ки усулҳои самаранок ҷудо намудани равғанҳои эфирӣ дар шароити лабораторӣ ба даст оварда мешавад. Таркиби химиявии онҳоро то дараҷаи имконпазир бо истифодаи усулҳои таҳқиқотҳои спектроскопии муосир муқаррар карда мешавад.

Мақсади асосии таҳқиқот дар мавзӯи илмӣ номбурда, дар асоси таҳқиқотҳои гузаронидашаванда роҳҳои муосири ҷаббида гирифтани равғанҳои эфирӣ аз растаниҳои бӯи махсус дошта, ки дар шароити иқлимӣ минтақаи ноҳияи Данғара хуб инкишоф меёбанд, мебошад. Инчунин хосиятҳои хоси ин равғанҳои эфирӣ низ омӯхта шуда, барои истифода дар саноати атриёт, дорусозӣ ва саноати хӯрокворӣ тиб тавсия хоҳанд кард.

Ҳамаи омилҳои равғанҳои эфирӣ дар растаниҳо доир ба истиснои он то охир санҷида нашудааст. Чунки системаи равғанҳои эфирӣ вобастагӣ дорад ба намудҳои зиёди моддаҳои химиявӣ, ки дар таркиби растаниҳои зиёди мавҷуд аст дида мешавад, ки бӯи махсуси он аз ин омилҳои химиявӣ вобастагӣ дорад.

Бӯи гулҳо баробар нест ба ранги онҳо, аммо бӯи махсусе, ки аз таркиби гулҳо мебарояд, бисёр ҳашаротхоро ба худ ҷалб менамояд (расми 1).

Дар системаи хоҷагии қишлоқ барои гардолудкунии гулҳои тамоми растаниҳои киштшаванда аҳамияти калон дорад [6,7].

Ҷумҳурии Тоҷикистон манбаи асосии растаниҳои табобатӣ буда, дар ҳамаи минтақаҳои он растаниҳои табобатӣ ба таври васеъ мерӯянд, ки онҳоро ба таври тару тоза, хушк мекунад ва оби онҳоро истифода мебаранд [7].

Аз қадимулайём равғанҳои эфирӣ ҳамчун малҳами шифо-бахшанда ва табобатӣ истифода мебаранд. Мутафаккири барҷастаи тоҷик Абӯалӣ ибни Сино, ки ӯро дар тамоми ҷаҳон мешиносанд, бисёри одамро ба воситаи равғанҳои эфирӣ табобат мекард.

Соҳаи тиб ин соҳаест, ки ба таври васеъ барои табобати бисёри касалиҳо равона шудааст. Дар тиб шуъбаҳои гуногуни фарқкунанда аз якдигар вучуд дорад, ки дар ҳамаи он шуъбаҳо ба таври васеъ равғанҳои эфирӣ истифода бурда мешавад.

Дар соҳаи тиб шуъбаҳои зиёде вучуд дорад, ки онҳо аз якдигар аз ҷиҳати табобат ва истифодаи равғанҳои эфирӣ дар як меъёри муайяни додашуда истифода бурда мешавад, ба қулли фарқ мекунад. Шуъбаҳои ҷарроҳӣ, акушерӣ, асаб, дандонпишикӣ, дил, шикастабандӣ, занона, кӯдакона, дору тайёркунӣ, саратоншиносӣ ва ғайра мебошад.

Солҳои охир ҳисоботҳои омории тиббӣ нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон касалиҳои қанд, саратон, дил фишорбаландӣ ва ғайра зиёд гардида истодааст. Дар соҳаи тиб равғанҳои эфирӣ ба таври васеъ истифода мебаранд, соҳаи тиб нишон дод, ки ҳақиқатан равғанҳои эфирӣ ба организми беморшудаи инсон малҳам буда, хуб таъсир мерасонад ва дардро кам мекунад. Масалан, ба муқобили касалиҳои гуногуни саратон айни ҳол равғанҳои эфирӣ истифода мебаранд, ба монанди саратони меъдаю шуш ва ғайра. Равғанҳои эфирӣ ва растаниҳои дар таркибашон равғанҳои эфирӣ дошта, ҳамчун спектри биологӣ дар организми инсон ба воситаи гурда, ҷигар шуш ва ғайра аз организм берун мебарорад [7].

Расми 1.- Растаниҳои шахддихандаи шифобахши «Райҳон»*Манбаҳои асосии таъсиркунанда дар соҳаи тиб чунин аст:*

1. Ба муқобили микробҳои шадид (бактерекидҳо) истифода мешавад (барги эвкалипт, равғани гвоздика);
2. Ба муқобили касалиҳои хунукзада (равғани бодом, гули бобуна, барги ҳазора ва ғайра);
3. Ба муқобили касалиҳои хунукзада, шуш, сулфайи зиёд мезананд (меваи фенхел ва аниса) истифода бурда

мешавад.

Таркиби равғанҳои эфирӣ мураккаб буда, иборат аст аз спиртҳо, кетонҳо, кислотаҳо алдегидҳо, карбонатҳо ва эфирҳои мураккаб. Равғанҳои эфирӣ дар об ҳал намешаванд, камҳалшаванда мебошанд. Равғанҳои эфирӣ нағз ҳал мешаванд дар спирти этилӣ, дар бензин, дар эфирҳои петролсӣ ва эфирҳои этил, атсетон, хлороформ ва ғайраҳо, инчунин дар равғанҳои ҳайвонҳо ва равғанҳои растаниӣ.

Дар вақти истифода бурдани баъзе моддаҳо, ки дар он равғанҳои эфирӣ ҳал мешаванд, чунин моддаҳо вайрон мегардад ва сифати гидрогум мекунад.

Равғанҳои эфирӣ дар асбобҳои махсус нигоҳ дошта мешавад, ки он бо сарпӯши саҳт маҳкам карда шудааст ва дар ҷои торик нигоҳ дошта мешавад. Равғанҳои эфирӣ вобаста ба гармии ҳарорат ва бӯи махсусаш дар ҳарорати 53-92 паҳн мегардад, ки дар меваи растаниҳо дида мешавад.

Дар растаниҳои ситрусӣ: лимон, мандарин, апельсин равғанҳои эфирӣ низ зиёд дида мешавад, ки дар саноати

хурокворӣ ба таври васеъ истифода бурда мешавад баъзе ҳолатҳо ба инсон зарари чиддӣ расонида, организми инсонро захираҳои менамояд [3,4,5,6].

Лимон растани субтропикӣ буда, бештар дар мамлакатҳои Ҳиндустон, Хитой ва Шимоли Бирма парвариш карда мешавад. Дар асри 2 лимон ба мамлакатҳои Европа оварда шуд ва ба парвариши он шурӯъ намуданд. Дар асри X ба мамлакатҳои Араб ва дар асри IX ба Испания ва Ситилия паҳн гардид. Дар асри XV ба Америка ворид гардида ба штатҳои Флорида ва Калифорния ба парвариши он шурӯъ намуданд. Ба мамлақати Россия бошад дар асри XVII ворид гардида, бештар дар Гурҷистон парвариш карда мешавад [2,3,5].

Чумхурии Тоҷикистон, ки табиати хуби экологиро доро мебошад, бинобар ин барои парвариши лимон хеле мусоид аст. Лимонро аввалин маротиба ба Чумхурии Тоҷикистон соли 1935 ба водии Вахш – ба ноҳияҳои Панҷ, Фархор, Колхозобод ва Курғонтеппа ворид карданд ва ба парвариши он шурӯъ намуданд (расми 2). Соли 1949 дар водии Вахш бештар аз 49 хоҷагӣ ба парвариши лимӯ шурӯъ намуданд [7].

Навъҳои он дар чумхурии мо парвариш карда мешаванд: “Мейер”, “Вилла-франка”, “Лисбон” ва “Кузнера” мебошанд. Аз лимӯ бештар афшӯра, мураббо, ликёр ва кислотаи лимони тайёр карда шуда истифода мебаранд. Лимуро бештар дар соҳаҳои хӯрокворӣ, қаннодӣ, атриёт ва соҳаи тиб ба таври васеъ истифода

мебаранд. Дар таркиби меваи лимӯ 3,5-8,1% туршӣ (чавҳари лимӯ) 1,9-3,0% қанд, 45-140мг (дар 100г мева) витамини С, витаминҳои А, РР, В моддаҳои пектинӣ, оҳан намакҳои минералӣ, фосфор, калий, калций, магний мавҷуд аст.

Лимон растани хушбӯӣ буда, рангаш зард, қадаш 3-4метр, мевааш турш мебошад. Асосан дар таркиби

пӯсти меваи лимон рағанҳои эфирӣ зиёд дида мешавад. Дар саноати хӯрокворӣ барои хушбӯӣ ва хуштам намудани хӯроквориҳо, яъне шириниҳо истифодаи лимӯ зиёд мебошад.

Дар соҳаи тиб низ лимуро ба таври васеъ истифода мебаранд, барои касалиҳои меъдаю рӯда, дил, гулӯзиндонак, фишорбаландӣ, бемории сил, роҳи нафас, дарди гулӯ, захм, ғалаёни хун давои хуб мебахшад.

Расми 2.- Растани шифобахши «Лимӯ»

Лимӯ инчунин дар соҳаи атриёт барои тайёр намудани баъзе атриётҳои занона ва мардона, собунҳои

хушбӯӣкунанда, малҳамҳо барои шустани даст ва либос, дезодорантҳо ва ғайраҳо истифода бурда мешавад. Дар соҳаи косметология низ аз лимон ба таври васеъ истифода мебаранд, аз он малҳамҳо барои даст, рӯй, гардан, мӯи сар ва пой тайёр менамоянд.

Дар мамлакатҳои ҷаҳон оид ба лимон гуфтаниҳо зиёданд: дар Чин лимонро “лимунг” меноманд, Малайзиягӣҳо “лемо” меноманд, дар Россия бошад лимон дар асри 17 пайдо шудааст. Таркиби химиявии лимон аз кислотаи лимонӣ, қанд, кислотаи аскарбинӣ, тиамин, рибофлабин (А, Д, РР ва гуруҳи В) *иборат аст*. Яке аз касалиҳои вазнин дар соҳаи тиб ин касалии “Синга” мебошад, ки он ба воситаи лимон табобат ёфтааст [5,6].

Рағанҳои эфирии лимон бештар ба муқобили касалии таб, касалиҳои бактериявӣ, барои мустаҳкам намудани имунитет ва ғайра *истифода бурда мешавад*. Меваи лимон дар таркиби худ 8% кислотаи органикӣ, 3% қанд, фитонсидҳо, моддаҳои минералӣ, нитрогенӣ ва элементҳои ишқорӣ иборат аст. Лимон барои бемориҳои меъда, чигар, талхадон, рудаҳо ва роҳҳои талхагузар зарари чиддӣ дорад, чунки дар таркиби меваи лимон кислотаи лимонӣ мавҷуд аст, ки он ба узвҳои дар боло номбар шуда зарари зиёд мерасонад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.- Сохти химиявии лимон

Моддаҳои асосӣ	Меваи тару тоза	Дарпӯсти лимон	Афшӯраи тоза
Об	88.98	81.6	93.21
Карбогидратҳо	9.32	16	6.9
Сафеда	1.1	1.5	0.35
Раған	0.3	0.3	0.24
минералҳо			
Калий	138	160	103
Калсий	26	134	6
Фосфор	16	12	8
Магний	8	15	6
Натрий	2	6	1
Оҳан	0.6	0.8	0.08
Рӯҳ	0.06	0.25	0.05
витаминоҳо			
Витамини С	53	129	38.7

Витамины Е	0.15	0.25	0.15
Витамины РР	0.1	0,4	0.091
Витамины В6	0.08	0.172	0.046
Витамины В1	0.04	0.06	0.024
Витамины В2	0.02	0.08	0.015
Витамины В12	0.011	0.013	0.02
Витамины А	0.001	0.003	0.002

Асосан лимонро олими машхури ҷаҳонӣ Абуали ибни Сино тавсия дода буд, бештар ба касалиҳои сил, зуком, хунуказадагӣ, шуш, ҳомиладорӣ, ревматизм, бемории фишорбаландӣ пешниҳод карда мешавад [3,4,6,7].

Дар пӯсти лимон рағанҳои эфирӣ ва флавоноидҳо *мавҷуд аст*, ки аз терпенҳо ва алдегид, ситрал *иборат аст*. Дар дилаи лимон кислотаи лимонӣ, аскарбинӣ, витамини В1, В2, А, пектинҳо, намаки калий, флавоноидҳо *иборат аст*. Рағанҳои эфирӣ, ки дар таркиби пӯсти лимон мавҷуд аст, ҳосияти несту нобуд кардани бактерияҳоро дорад.

Лимонро бештар дар яхдонҳо нигоҳ медоранд дар ва дар фасли зимистон бошад дар ҷое, ки *вақти гармии тобистон* ҳарораташ муътадил, бештар дар қоғаз печонида шуда дар болои кум нигоҳ медоранд.

Хулоса: Рағанҳои эфирӣ дар шароити лабораторӣ ба даст оварда мешавад. Таркиби химиявии онҳо то дараҷаи имконпазир бо истифодаи усулҳои таҳқиқотҳои спектроскопии муосир муқаррар карда мешавад. Инчунин ҳосиятҳои хоси ин рағанҳои эфирӣ низ омӯхта шуда, барои истифода дар саноати атриёт, дорӯсозӣ ва саноати хӯроквории тиб тавсия *мешаванд*.

Дар тиб шӯъбаҳои гуногуни фарқунанда аз якдигар вучуд дорад, ки дар ҳамаи он шӯъбаҳо ба таври *васеъ* рағанҳои эфирӣ истифода бурда мешавад.

Адабиёт

1. Белоусова Н.И. Рағанҳои эфирӣ-Томск, 1989. -25с.
2. Дмитрука С.Е. Растаниҳои шифой, маҳсулотҳо ва фитопрепаратҳо –Томск, 2004. -116с.
3. Иванов С.Л. Химияи рағанҳо, саноати хӯрокворӣ –М.: Колос, 1934. -243с.
4. Кротова И.В., Уфремова А.А. Истифодаи комплекси рағанҳои эфирӣ Красноярск, гос.,торг,эконм., ИНС., 2008. - 234с.
5. Комяк Н.И. Журнали химияи аналитикӣ, 1996. - Т51.№10. -113с.
6. Лоулес Д. Энциклопедияи рағанҳои ароматӣ –М.: Колос, 2000-287с.
7. Энциклопедияи хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон/ Сарредаксияи илмӣ энциклопедияи советии тоҷик – Душанбе, ҷилди 1, 1989. - 573с.

АННОТАЦИЯ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭФИРНЫХ МАСЕЛ В МЕДИЦИНЕ

В статье изложены результаты научного исследования по изучению химического состава эфирных масел. Роль нектароносных растений в медицине, в условиях Таджикистана. Эфирное масло имеется в мякоти, кожуре, в плоде лимона. Используется в медицине и пищевой промышленности. При изготовлении пищевых продуктов дает приятный запах и вкус. Из лимона готовят лимонную кислоту.

ANNOTATION

USE OF ESSENTIAL OIL IN MEDICINE

The article presents the results of a scientific study of learning the chemical composition of essential oils. The role of nectariferous plants in medicine in Tajikistan. Essential oil is found in the pulp, skin, in the fruit of a lemon. Used in medicine and food industry. For the manufacture of food gives a pleasant smell and taste. Citric acid is made from lemon.

Key words: essential oil, chemical composition, nectar-bearing plants, development, lemon, use.